

Степанець Тетяна, ст. IV курсу історико-філологічного факультету;
науковий керівник – к.пед.н., доцент Груба Т. Л. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АБСТРАКТНОЇ ЛЕКСИКИ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

***Анотація.** У статті досліджено особливості функціонування абстрактних слів у поетичних текстах Лесі Українки як одного з чинників ідіостилю та висвітлено специфіку цього лексико-граматичного розряду самостійних частин мови, проаналізовано більше 300 лексем, виявлено роль поетеси у розбудові української мови, описано шляхи поповнення лексичного складу абстрактною лексикою. Основну увагу зосереджено на семантичній трансформації, розширенні смислового обсягу слів, утворенні авторських неологізмів та морфологічному вираженні абстрактних слів.*

***Ключові слова:** абстрактна лексика, частини мови, неологізм, семантична трансформація, лексеми з конкретним значенням, тематичне поле.*

***Аннотация.** В статье исследованы особенности функционирования абстрактной лексики в поэтических текстах Лесии Украинки как одной из составляющих индивидуального стиля, раскрыто специфику этого лексико-грамматического класса слов, проведен анализ более 300 лексем, выявлена роль поэтессы в развитии украинского языка, описаны пути пополнения лексического состава языка абстрактной лексикой. Основное внимание сосредоточено на семантической трансформации, расширении смыслового объема слов, создании авторских неологизмов и морфологическом выражении абстрактных слов.*

***Ключевые слова:** абстрактная лексика, части речи, неологизм, семантическая трансформация, лексемы с конкретным значением, тематическое поле.*

***Annotation.** In the article the features of functioning of abstract words are considered in poetic texts of Lesia Ukrainian as one of the factors of individual style and, the specific of this lexico-grammatical digit of independent parts of speech is reflected, more than 300 lexemes are analysed, the role of poetess is educed in development of Ukrainian language, the ways of addition to lexical composition are described by an abstract vocabulary. Basic attention concentrated on semantic transformation, expansion of semantic volume of words, formation of authorial neologisms and morphological expression of abstract words.*

***Keywords:** abstract vocabulary, parts of speech, neologism, semantic transformation, lexemes with a concrete value, thematic.*

За допомогою слів людина називає предмети та явища навколишньої дійсності, їхні ознаки, дії, стан тощо. Тому основна функція слова в мові – називна. Як зазначає О. Лурія, слово подвоєє людський світ, дозволяючи особі мисленнєво оперувати з предметами навіть у момент їхньої відсутності [1, с. 30]. Поняття утворюються внаслідок виділення найістотніших ознак та властивостей предметів і явищ навколишньої дійсності та їх об'єднання у ті чи інші системи, тобто внаслідок кодування. Система ж усіх кодів призводить до формування абстрактного мислення [1, с. 30]. Тому абстрактними назвами є ті слова, що мають узагальнене значення якості, властивості, стану, дії. З мовою як системою кодів, що позначають предмети, дії, властивості, людина отримує новий вимір свідомості, у неї утворюються доступні для керування «суб'єктивні образи об'єктивного світу, уявлення, якими вона може маніпулювати навіть за відсутності наочних сприйнять» [2, с. 38].

Із середини ХХ століття лексика української мови досліджується активно: вивчаються окремі лексико-семантичні групи, аналізується їх склад із погляду походження, досліджується співвідношення іншомовних запозичень і внутрішніх ресурсів у них та в наповненні словника української мови взагалі, територіальне поширення лексики певного типу, еволюція їх семантики [3, с. 19]. Спираючись на результати цих робіт, учені почали аналізувати особливості мови художніх творів окремих письменників. Значний внесок щодо вивчення цього питання зробив І. Білодід. Так, ним ґрунтовно була досліджена лексична синоніміка поетичної мови І. Котляревського, Т. Шевченка, Івана Франка, Панаса Мирного, Лесі Українки, з'ясовано, що особливим багатством лексики вирізняється поетичне мовлення Лесі Українки. На думку Л. Міщенко, воно вирізняється високим інтелектуальним рівнем та різноманітними лексичними засобами [7, с. 57]. Роль Лесі Українки в розбудові української мови, поповненні її суспільно-політичною та абстрактною лексикою досліджували також Я. Януш [3] та Т.Панько [4].

На сьогодні досліджено наступні аспекти мовлення творів Лесі Українки: антонімія та синонімія (І. Білодід), перифрази та їх стилістичні функції (А. Свашенко), авторська переробка фразеологізмів у мові творів Лесі Українки (Н. Москаленко), стилістичне використання слів із переносним значенням (А. Івлєва), суспільно-політична лексика (Т. Панько). Починає досліджуватися лексика з конкретним і абстрактним значенням (Я. Януш).

Актуальність дослідження зумовлена потребою продовження аналізу словникового багатства художніх творів Лесі Українки з метою з'ясування ролі цього митця в творенні та розвитку української літературної мови.

Мета роботи – дослідити корпус абстрактних назв, зафіксованих у художніх творах Лесі Українки та здійснити аналіз тематичної сітки абстрактних іменників у художніх творах письменниці.

Відповідно до визначеної мети в роботі вирішуються такі **завдання**:

– зафіксувати слова з абстрактним значенням у художніх творах Л. Українки;

– розглянути групи абстрактних іменників із суфіксами з різними лексико-семантичними значеннями;

– з'ясувати шляхи поповнення корпусу абстрактних назв;

– дослідити тематичні поля, утворені абстрактними іменниками.

Корпус проаналізованих абстрактних назв становить 306 лексичних одиниць (812 випадків слововживання). Слова, що означають назви понять, що не співвідносяться з реально існуючими речами, ознаками, діями, називаються абстрактними назвами [6, с. 10]. Серед абстрактних назв, вибраних із віршованого мовлення Лесі Українки, можна виокремити:

– іменники на позначення якостей, властивостей, дій, які людина не сприймає безпосередньо органами чуття, наприклад: *лихо* [12, с. 46], *печаль* [12, с. 46], *фантазія* [12, с. 47], *щастя* [12, с. 53];

– прикметники, що позначають ознаки, які є утворенням від абстрактних іменників, наприклад: *сумний* [12, с. 51] – *сум*, *байдужий* [12, с. 53] – *байдужість*, *добрий* [12, с. 46] – *доброта*, *безталанний* [12, с. 45] – *талан*;

– дієслова, що виражають почуття, внутрішній стан особи, наприклад: *жаліти* [12, с. 49], *сподіватися* [12, с. 66], *любити* [12, с. 56];

– прикметники та дієприкметники, які набули узагальненого значення і вживаються в українській мові у функції іменників, наприклад: *будуче (майбутнє)* [12, с. 54], *давнє (минуле)* [12, с. 46].

Найбільш чисельну групу серед абстрактних слів, зафіксованих у творях Лесі Українки, становлять іменники. Часто в одному тексті Леся Українка подає ряд абстрактних іменників, наприклад:

Убожеством назвали *смерть* голодну,

Багатством – нагробовані маєтки,

Простою – *темноту* безпросвітну,

Ученістю – *непевнеє* блукання,

Бездушну помсту звано *правосуддям*,

А самоволлю деспотичну – *правом* [12, с. 57].

Наведений уривок містить 10 абстрактних іменників, серед яких функціонують контекстуальні антоніми та okazіональні утворення, що створює антитезу, підкреслює контрастність і суперечності навколишнього світу. Серед словотвірних засобів заслуговують на увагу специфічні суфікси *-ств-*, *-от-*, *-ість* та інші.

Корпус абстрактних назв може поповнюватися різними шляхами. Перш за все, Леся Українка використовувала запозичену лексику на позначення абстрактних назв, наприклад: *емпіреї* [12, с. 256] – гр. «вогненний»: 1) в уявленні давніх греків горішня частина неба, наповнена вогнем і світлом; оселя богів; 2) переносно – висота [10, с. 305], *тріумф* [12, с. 190] – лат. 1) у стародавньому Римі урочистий вступ у столицю полководця-головнокомандуючого та його армії після переможного закінчення війни; 2) видатний успіх, торжество з нагоди визначної перемоги [10, с. 847], *хаос*

[12, с. 194] – гр. 1) у давньогрецькій міфології – безодня, безмежний простір, який існував до створення світу і який породив Гею (землю), Ерота (любов), Ереба (морок) та Нюкту (ніч), що дали початок усьому існуючому; 2) в давньогрецькій філософії – першоматерія або простір; 3) переносно – цілковите безладдя [12, с. 903], у текстах Лесі Українки слова *емпіреї*, *тріумф* уживаються лише в переносному значенні, *хаос* – у першому й третьому значеннях. У контексті: *Темнії хмари в хаос помішаєш* [12, с. 194] – третє значення, *Летимо ми геть од світу, Хто летить в безодню чорну, Хто в сріблясті емпіреї, Хто хаос непевний бачить* [12, с. 256] – перше значення. Для того, щоб привичаїти читачів до нового для української мови слова, Леся Українка кілька разів повторювала його в одному тексті, створюючи мікроконтекст.

Також Леся Українка творчо опрацьовувала неологізми інших українських письменників, наприклад, слово *мрія*. Автором слова *мрія* є Михайло Старицький. Як стверджує І. Вихованець, Михайло Старицький у 1873 р. написав вірш «До альбома О. П. К-ч». Через десять років, 1883 р., його було опубліковано у збірці «З давнього зшитку. Пісні і думи». Михайло Старицький присвятив свій вірш матері Лесі Українки Олені Пчілці. Згодом це слово почала популяризувати Леся Українка [2].

Слово *мрія* набуло в поезії Лесі Українки нових значень та відтінків. Їх дослідив І. Вихованець [2]. По-перше, у Лесі Українки *мрія* вживається у значенні «думка про щось бажане, жадане, прекрасне», наприклад: *Геть понад морем, над хвилями синіми В'ються, не спиняється чаєчки білії. Де тебе мають шукати на безвісті, любий мій, мрії мої бистрокрилії?* [12, с. 158], *Я золотим квіткам віддам всі мрії, а вітрові свою дівочу волю* [12, с. 303].

По-друге, *мрія* в мовленні Лесі Українки вживається в значенні «бажання», наприклад в оповіданні «Приязнь»: *Юзя теж нагадувала пташку, але приборкану, з прихованою на дні погляду мрією вирватись кудись на волю або в ширшу клітку* [7, с. 253].

По-третє, слово *мрія* в поетесі асоціюється із словами *задум*, *дума*, наприклад: *І знов я трачу тямок в тяжкій мрії* [12, с. 374].

По-четверте, *мрія* в авторки творів має значення «спогад про щось дороге, близьке», наприклад: *Країно рідная! Ох, ти, далека мріє! До тебе все летять мої думки* [12, с. 177].

У художньому мовленні Лесі Українки наявний такий спосіб поповнення абстрактного лексикону української літературної мови, як розвиток конкретними загальноновживаними словами абстрактних значень, що сприяло інтелектуалізації й посиленню її виражальних можливостей. Тобто інколи один і той же іменник може мати в одних випадках конкретне, а в інших – абстрактне значення. Це буває тоді, коли відповідне слово вживається в переносному значенні.

Конкретні номінації такі, як *буря*, *болото*, *пітьма*, *світло*, *день*, *ніч* Леся Українка використовувала для передачі абстрактних й абстрактно-

переносних значень. Так, слова із конкретним значенням *буря*, *болото* в художньому мовленні цієї письменниці контекстно набули абстрактних осмислень, наприклад: слово *буря* в «Осінній казці» Лесі Українки вживається в значенні «революційна подія», «народне повстання». Конкретний іменник *болото* в драмі «Руфін і Прісцилла» виступає контекстуальним синонімом до слова *погань*.

Процес семантичної трансформації й розширення смислового обсягу слів наявний у словах *хист* і *митець*. Наприклад, у драмі «Блакитна троянда» Лесі Українка, на думку дослідників, слово *хист* уживає у значенні: хист – «обдарування» [9, с. 398]. У контексті: *Любов ...Отож, я знаю, що треба малювати, та не знаю як, хисту бракує!* [12, с. 15]. А в драмі «У пуці» слово *хист* уживається в значенні «мистецтво». У контексті: *Річард. Хай згине світ, а хист хай буде. Річард. Ну так, скульптура, музика, малярство...* [12, с. 19].

Слово *хист* із другим значенням в українській мові не закріпилося, проте воно становить інтерес у плані використання відомих абстрактних назв із новими значеннями. Натомість значення слів *здороження* [10, с. 548], *умовляння* [10, с. 443] в Словнику української мови розкриваються на прикладах із творів Лесі Українки. Це дає підставу припускати, що названі вище слова могли бути утворені письменницею за моделями існуючих в українській мові слів або взяті нею з якихось книжних чи інших джерел і введені в літературний обіг. Тобто, Леся Українка створювала так звані оказіональні слова і послуговувалася ними у своїх творах.

Специфічною рисою художнього мовлення Лесі Українки є наявність авторських неологічних утворень абстрактних назв. Наприклад: *лицемірство* [12, с. 133]; *марновірство* [12, с. 136]; *самовладство* [12, с. 133]; *славолюбство* [12, с. 28]. У контексті: *Де ти навчився славолюбства?* [12, с. 28], *То тільки так здається, самовладства ніколи в Римі не було й не буде.* [12, с. 133]. У поетичному мовленні Лесі Українки наявні практично всі види абстрактних назв, кількісно переважають абстрактні назви-іменники.

Л. Українка поповнювала лексикон української мови абстрактними назвами: популяризувала слова іншомовного походження та неологічні утворення інших авторів, сама пропонувала власні неологізми, розвивала в конкретних загальноновживаних словах абстрактні значення, застосовувала процес семантичної трансформації й розширення смислового обсягу окремих слів.

В тематичній сітці абстрактних назв, зафіксованих у творах Лесі Українки, чітко оформленими є два тематичні поля: абстрактні назви, що мають загальне негативне значення та абстрактні назви, що мають загальне позитивне значення. Серед абстрактних назв, що мають загальне негативне значення, кількісно переважають абстрактні іменники. Так, художньому «я» автора притаманні *жаль* (32 випадки слововживання), *журба* (29 випадків), *туга* (24 випадки), *горе* (20 випадків), *самотина* (18

випадків), *страждання* (13 випадків), *печаль* (11 випадків), *жалоці* (5 випадків). До цього поля зараховуємо й спільнокореневі із названими абстрактними іменниками прикметники та дієслова: *сумний, самотній, журитися, тужити*, семантично близький прикметник *одинокий*.

У контексті: *Хто мене поставив сторожею серед руйн і смутку?* [12, с. 195]; *Туга палає огниста* [12, с. 52]; *Понесу я жалі одинокі ...*[12, с. 201]. Причому з експресивною метою поруч із абстрактним іменником уживається:

– синонімічний абстрактний іменник, наприклад: *Чи то так у жалю, в голосінні проминуть молодії літа?* [12, с. 56]; *Сховаю я тоді журбу свою І пісні вільної жалем не отрую* [12, с. 59]; *Якби я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю* [12, с. 199]; *І так наш світ повитий горем та журбою* [12, с. 226]; *В його серці туга в'ється Та лютує горе* [12, с. 17];

– спільнокореневий прикметник, прислівник, наприклад: *Стали в саду кипариси стіною Оберігати в оселі спокою, лаври – неначе здушила журба, Тихо, журливо кива головою, Віттям плакучим верба, Все тут журливе кругом сеї хати* [12, с. 108–109];

– спільнокореневе дієслово, наприклад: *Тужить тугою тяжкою мое серце* [12, с. 187]. Зазначимо, що таке поєднання є тавтологічним і характерним для усної народної творчості, воно створює певний настрій у читачів, посилює експресію усього віршованого твору;

– омонім, наприклад: *І жаль мені, і думаю я з жалю: Та чи не так, як от тепер весну, Я бачила кохання, й молодощі, І все, чим красен людський вік убогий?* [12, с. 244].

У тематичне поле художнього тексту Лесі Українки на позначення негативних душевних переживань входять також слова з більш далекими семантичними відношеннями. Так, спостерігаючи тяжке життя людей, ліричний герой відчуває *зневіру* [12, с. 57], *безсилість* [12, с. 32], *розпач* [12, с. 152], його палить *сором* [12, с. 47], мучить *жах* [12, с. 308]; у покращенні становища народу він бачить можливість докладання власних зусиль.

Тематичне поле абстрактних назв, що мають загальне негативне значення, репрезентоване переважно іменниками та спільнокореневими з ними прикметниками, рідше Л. Українка використовує дієслова на позначення абстрактних дій. Назви внутрішніх станів, емоцій із знаком «мінус» Леся Українка підняла до рівня універсальних форм. Усього в художніх творах поетеси зафіксовано 159 випадків уживання абстрактних назв, що мають загальне негативне значення. Абстрактні назви, що мають загальне позитивне значення, репрезентують систему цінностей ліричного героя творів Л. Українки. На першому місці в ієрархії життєвих цінностей знаходиться тематичне поле волі.

Воля – поняття, що означає здатність людини самостійно, у відповідності з прийнятим нею світоглядом, визначати свої вчинки, діяти на основі власного рішення. Цей тематичний ланцюжок складається із таких компонентів: *воля* (19 випадків слововживання), *вільний* (11 випадків слововживання),

вільно (7 випадків слововживання), *визволення* (5 випадків слововживання). У контексті: *Серце рв'яно, щиро прагне і волі, і діла* [12, с. 55], *Там я братерство, рівність, волю гожу Крізь чорні хмари вгледіти бажая* [12, с. 59], *Страшне повстане скрізь землі рушення. Із громом упадуть міцні будови. Великий буде жах, велике й визволення!* [12, с. 76]. Із метою посилення експресії Леся Українка йде перевіреним шляхом – вводить в один текст до різних слів означення, виражені одним і тим самим словом, наприклад: *І, може, заграє та кобза вільніше, ніж тихії струни мої. І вільнії гуки її Знайдуть послухання у світі тильніше* [12, с. 49], *В честь волі нової хвалу співець заграє На вільних струнах вільними руками* [12, с. 76], а також послуговується спільнокореневими іменниками та похідними від них прикметниками, наприклад: *Сам я вільний і ніколи не зламав чужої волі!* [12, с. 58].

Другу позицію займає тематичне поле *честі й гідності*. Честь – поняття моральної свідомості й категорія етики, що включає в себе моменти усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства. Категорія гідності є близькою до категорії честі. Відмінність між ними полягає в тому, що уявлення про гідність особи виходить із принципу рівності всіх людей у моральному відношенні, тоді, як уявлення про честь диференційовано оцінює людей залежно від їхньої належності до певної цільності [11, с. 160]. Цей тематичний ланцюжок складається з наступних компонентів, ужитих кожен у п'яти зразках слововживання: *честь, чесність, одвага*. На наш погляд, до цього поля доцільно зарахувати й лексеми *братерство, рівність, правда, добрість, снага, гордий, правдивий, праведний*, які мають одиничні випадки слововживання. У контексті: *Вона держала слово, і багато великих слів у ньому поміщалось: братерство, рівність, воля, рідний край* [12, с. 188], *Кому се так квітками, та вінками, Та віттям гордеє чоло вінчають?* [12, с. 21], *З гордим, холодним презирством у грудях жив він забутий, сумний* [12, с. 32]. Названі цінності дають змогу ліричному героєві вистояти у боротьбі за щастя народу.

Досить продуктивним у художньому мовленні Лесі Українки є тематичне поле смислу *життя, мрії*. Абстрактний іменник *мрія* уживається в художньому мовленні поетеси активно – всього нами зафіксовано 42 зразки його використання. До нього, крім детально дослідженого із точки зору семантики слова *мрія*, зарахуємо наступні компоненти: *слава, щастя, радіщі, кохання, любов, веселії*. Кожен із них в аналізованих текстах уживається по 9 разів. У контексті: *В тій пісні згадала і славу величну свою, красний світ, лукавих людей, і кохання, і зраду, печаль свої літ* [12, с. 67], *Спи, любий синоньку! Спи, моя врода! Будеш ти в світі щасливий* [12, с. 32], *Гімни любові* [12, с. 49]. Отже, Леся Українка запорукою повноцінної реалізації особи вважає перш за все волю, тому на першому місці в ієрархії життєвих цінностей знаходиться тематичне поле волі. Абстрактні назви, що мають загальне позитивне значення, репрезентують

систему цінностей ліричного героя творів Л. Українки. Усього в художньому мовленні поетеси нами зафіксовано 147 зразків слововживання абстрактних назв, що мають загальне позитивне значення.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що специфіка використання Лесею Українкою абстрактної лексики, у межах якої є й авторські новотвори, підтверджує висловлену тезу про те, що поетеса активно працювала над проблемою підвищення інтелектуального наповнення української літературної мови, в посиленні її виражальних можливостей. У поетичному мовленні Лесі Українки наявні практично всі види абстрактних назв, кількісно переважають абстрактні назви-іменники. Леся Українка різними шляхами поповнювала лексикон української мови абстрактними назвами: популяризувала слова іншомовного походження та неологічні утворення інших авторів, сама пропонувала власні неологізми, розвивала в конкретних загальноживаних словах абстрактні значення, застосовувала процес семантичної трансформації й розширення смислового обсягу слів.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що в тематичній сітці абстрактних назв, зафіксованих у творах Лесі Українки, чітко оформлені два тематичні поля: абстрактні назви, що мають загальне негативне значення та абстрактні назви, що мають загальне позитивне значення. Отже, абстрактна лексика є важливим компонентом словника Л. Українки. Цей шар лексики в художньому мовленні поетеси відзначається семантичним і структурним розмаїттям. Роль Лесі Українки в посиленні інтелектуального аспекту й виражальних можливостей української літературної мови є важливою і потребує подальшого дослідження.

1. Лурия А. Язык и сознание / А. Лурия. – Издательство Московского ун-та, 2009. – 320 с.
2. Вихованець І. «Без мрії не можна жити» / І. Вихованець // Режим доступу : <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine40-1.pdf>.
3. Януш Я. Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови / Я. Януш // Режим доступу : PDFcreatedwithpdfFactoryProtrialversionwww.pdfactory.com.
4. Івлева А. Стилiстичне використання слiв iз переносним значенням у поезiях Лесi Українки / А. Івлева // Леся Українка : Матеріали ювілейної республіканської наукової конференції. – К. : Наук. думка, 2003. – С.185–192.
5. Панько Т. Місце Лесі Українки в розвитку української суспільно-політичної лексики / Т. Панько Леся Українка : Матеріали ювілейної республіканської наукової конференції. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 239–248.
6. Горпинич В. Морфологія української мови / В.Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336с.
7. Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посiбник /А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.
8. Міщенко Л. Леся Українка / Л. Міщенко. – К. : Укр.шк., 2006. – 303 с.
9. Леонова М. Сучасна українська літературна мова : морфологія / М.Леонова. – К. : Вища шк., 2003. – 264 с.
10. Словник іншомовних слів [за ред.О.Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 968с.
11. Сучасна українська літературна мова : Лексика. Фразеологія [за ред. І. Білодiда]. – К. : Наукова думка, 1973 – 480 с.
12. Українка Леся. Зiбрання творiв [у 12 т.] / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.